

УДК 811.512.19'373'46:2'371

## МУСУЛЬМАНСЬКІ ТЕРМІНИ ТА ЇХНЯ СЕМАНТИЧНА ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ У РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГАГАУЗЬКОЇ МОВИ

Ірина ЮЗВЯК

*НУ «Львівська політехніка»,  
кафедра іноземних мов,  
вул. Карпінського, 2/4, Львів, Україна, 79013,  
e-mail: irina.yuzvyak@gmail.com*

Досліджено мусульманські терміни та їхню семантичну функціональність у релігійній термінології гагаузької мови. У дослідженні розглянуто генетичний склад християнської термінології та проаналізовано причини і шляхи запозичень з арабської та перської мов.

*Ключові слова:* гагаузька мова, християнська термінологія, запозичення, мусульманські терміни, арабська мова, перська мова.

Проблема дослідження релігійної термінології гагаузької мови неодноразово поставала у працях гагаузьких дослідників. Протоієреєві Михайлу Чакиру належить один з найбільших внесків у процес становлення гагаузької термінології та її подальшого дослідження, тюрколог Л. А. Покровська розглядала мусульманські елементи та шляхи їх проникнення в лексичну систему християнської релігійної термінології, Ніколаос Лука вивчав питання походження релігійної та календарної термінології діалектів Бесарабії, Є. Сорочяну дослідила календарну термінологію та символіку гагаузької культури. Отож, як бачимо, є чимало напрацювань у цій сфері. Проте актуальною залишається проблема дослідження власне гагаузької релігійної християнської термінології.

У цьому дослідженні ми розглянемо генетичний склад християнської термінології, проаналізуємо причини та шляхи запозичень з інших мов.

Для дослідження релігійної термінології ми послуговуємося релігійними як канонічними, так і неканонічними текстами. Джерелами християнської термінології гагаузької мови є Святе Письмо, молитовники, релігійні пісні (пісні зі старозаповітними та новозаповітними сюжетами), духовні вірші, пісні-проповіді, пісні-покаяння, народні пісні, різдвяні колядки, новорічні привітання, Лазарські пісні, проповіді, пісні Піпируди/Додоли, апокрифи й пісні-замовляння та інші сакральні тексти.

Джерелом релігійних термінів, які гагаузи використовують як у повсякденному житті, так і в літературній традиції є робота відомого гагаузького священика протоієрея М. Чакира. Цей просвітитель гагаузького народу зробив спробу на початку ХХ століття

створити літературну гагаузьку мову на основі діалектів гагаузів Бесарабії з головною ціллю перекладати та публікувати церковні книги. Більшість термінів, які ввійшли у літературну мову протоієрей М. Чакир, створив саме він, опираючись передусім на словник діалектів, який на той час існував, а деякі терміни вчений запозичував з османської мови, через посередництво караманлійської духовної літератури. Прикладами таких термінів можуть бути такі: *Allahıduuduran* (Богородиця), *Baalanti* (Заповіт), *Cümlödänayoz* (Пресвята), *Doorusultanat* (Православ'я) та інші.

Одну з найбільших груп релігійних термінів гагаузької мови становлять терміни арабського та перського походження. У нашому дослідженні ми їх об'єднали в одну групу, оскільки вважаємо, що шлях їхнього запозичення той самий, про що йтиметься мова пізніше. Це такі релігійніми, як:

*Allah* – Бог. Термін походить від арабського слова *allāh* الله (Аллах), яке має ідентичне значення;

*Betva* – прокляття. Термін має перське походження (бад-дуа) та фігурує в перській мові з тим самим значенням. Проте, своєю чергою термін походить від арабського слова (дуа), про яке ми згадуватимемо нижче;

*Cennet* – рай. Термін походить від арабського слова *canna(t)* جنة (джаннат), яке має однакове значення. За нашими спостереженнями термін більше використовують у сакральному фольклорі гагаузів;

*Cendem* – пекло. Термін походить від арабського слова *cahannam* جهنم (джаханнам), що вживається з тим самим значенням в арабській мові. Під час запозичення цей термін зазнав деяких фонетичних змін;

*Din* – релігія. Релігійнізм має арабське походження *dīn* دين (дін) та однакове значення в арабській мові;

*Dua* – молитва. Термін походить від арабського слова *du'ā'* دعاء (дуа) з ідентичним значенням;

*Günaa* – гріх. Це слово має перське походження *gunāh* گناه (гунах), яке має такі значення: “недолік”, “злочин”, “помилка”, “вина”, “порушення”, “гріх”. Як бачимо термін у перській мові є багатозначним, у гагаузькій мові вживається у значенні “гріх”. Має також похідні слова: *günahker* – грішник;

*Günnük* – ладан. Термін походить від перського слова *gundak* غند (кундур), що позначає назву дерев, які належать до виду Босвелія, зі смоли яких виготовляють ладан, або від спорідненого перського слова (кундурак), що означає мастика, тобто ароматична смола дерева фісташка мастикова;

*Haç* – хрест, який творить священик при похованні померлого, кидаючи лопатою землю по чотирьох сторонах могили. Термін походить від перського слова *haç* (хач), що означає хрест. Це слово увійшло в перську мову з вірменської *haç* խաչ (хач), яке виступає з таким самим значенням. Цей термін має широке застосування в сакральному фольклорі гагаузів;

*Hacı* – паломник, людина яка здійснила християнське паломництво в Єрусалим чи на Святу Гору Афон. Термін походить від арабського слова *hacç* حجاج (хадж), що позначає людину, яка здійснила паломництво до Мекки;

*Inan* – віра. Термін походить від арабського слова *īmān* ایمان (іман), що має ідентичну семантику. В тюркських мовах цей термін зазнав фонетичних змін, так звук *m > n*.

Запозичення з арабської мови трапляються також у назвах гагаузьких релігійних свят;

*Kasım* – назва свята Святого Дмитра. Термін походить від мусульманського імені *ḳāsim* قاسم (Касим), яке має арабське походження і є іменем одного із синів пророка Мухамеда. Цікавим є той факт, що цей термін є назвою народного свята турецьких та інших мусульманських народів Балкан, Малої Азії та Близького Сходу, яке знаменує початок зими і його відзначають приблизно в той самий день, на який припадає церковне свято Святого Дмитра. Треба зазначити, що арабське слово *ḳāsim* قاسم (Касим) дослівно можна перекласти як той, хто розділяє. Свято Святого Дмитра з грецької мови перекладаємо як “синарос”, дослівно означає, той, хто розділяє, розмежовує зміни пори року, а саме початок зими. Ще ім’я Святого Дмитра пов’язане з річним циклом природи, оскільки походить від імені Деметра, давньогрецької богині землі, плодючості, рослин та землеробства, ім’я якої походить від грецьких слів *δη* (ди) або *γη* (ги) як *μητήρ* (митир), які відповідно позначають “земля” та “мати”;

*Keşiş* – монах. Термін походить від перського слова *kašiš* کشیش (кашіш), яке позначає у перській мові християнського священнослужителя, проте своєю чергою походить від арабського слова *kašīš* کشیش (кісіс) з ідентичним значенням. За нашими спостереженнями термін не використовується у канонічних релігійних текстах, а лише є в сакральному фольклорі;

*Kurban* – в гагаузькій мові фігурує у значенні престольне (храмове) свято або жертвоприношення тварини під час храмового свята, а також і день певного свята, якого вибирає подружня пара покровителем своєї сім’ї. Термін походить від арабського слова *ḳurbān* قربان (курбан), яке означає “жертвопринесення”, “жертва”, “пожертвування”;

*Melek* – ангел. Термін походить від арабського слова *malak* ملك (малак) з однаковою семантикою. Як і попередній термін, цей релігійнізм більше використовують у сакральному фольклорі. У канонічних текстах натрапляємо на лексему грецького походження *angelos* – ангел;

*Mezar* – могила. Слово походить від арабського слова *mazār* مزار (мазар), що в арабській мові вживається в значенні “гробниця”, “святилище” чи “місце паломництва”;

*Mum* – свічка. Термін походить від перського слова *mūm veyā mōm* مو (мум), що в перській мові фігурує у значенні “віск”, “свічка”;

*Oruç* – піст. Термін походить від перського слова *Sogd \*rōçag oruç tutma* ( $\approx$  *OF a rōzak* a. a. ) < *Sogd rōç gūn* (роза) або рочак, які в перській мові виступають у тому самому значенні;

*Piıniraftası* – дослівний переклад словосполучення: сирний тиждень. Термін двокомпонентний та складається зі слова *piınir* та слова *afta*. Перша лексема *piınir* (піїнір) походить від перського слова *Fa/OFa panīr* پنیر реупірі << *OFa panīr* a. a. (панірі) “сир” з тим самим значенням. Слово *afta* (афта) означає тиждень та походить від перського *Fa hafta* هفته (хафта) з тим самим значенням;

*Raamelli* – померлий. Термін походить від арабського слова *rahma(t)* رحمة (рахмат),

яке в арабській мові вживається у значенні “миłosердя”, “жалість”, “благодать”;

*Sonşaraat* – страшний суд, а дослівно – останній суд. Термін двокомпонентний та складається зі слів *son* та *şaraat*. Слово *son* використовується фактично лише в цьому терміні зі значенням останній та походить від тюркського слова *son* з тим самим значенням. Номінація *şaraat* також фактично використовується в релігійних текстах лише в складі цього терміна зі значенням “суд” та походить від арабського слова (шаріат), що в арабській мові вживається у значенні “мусульманське право”. Цей термін має широке використання у сакральному фольклорі гагаузів;

*Şeytan* – диявол, сатана, нечистий. Термін походить від арабського слова *Ar şaytān* شیطان [#ʃyɪ faʿlān msd.] а.а., в івриті також натрапляємо на це слово, що в перекладі означає «ворог», «наклепник»~ *İbr şātān* יָצָן [#ʃtn] *düşman*, *iftiracı*, *şeytan* < *İbr şātān* יָצָן «обманювати».

Отож, як бачимо, терміни арабського та перського походження позначають богословські поняття в системі гагазької релігійної термінології. Варто зазначити, що ці терміни з певними фонетичними відмінностями існують і в турецькій мові для опису відповідних мусульманських понять. Невелика кількість цих термінів в однаковій чи схожій фонетичній формі трапляється і в інших мовах, якими говорить православне населення Балкан, як, наприклад, термін *hası* (хаджи), який також наявний у болгарській мові як хаджі і грецькій мові як *χαζής* (хадзис).

Очевидним є те, що переважно всі терміни мусульманського арабсько-перського походження існували в гагазькій мові до середини XVIII століття, тобто до їхнього переселення в Бесарабію, оскільки подальші впливи на розвиток релігійної лексики могли відбутися лише за посередництвом російської, румунської та болгарської мов.

Щодо джерел запозичення цих арабсько-перських релігійнізмів, то варто звернути увагу на два моменти.

Перший момент – це те, що ці релігійні терміни ввійшли в систему гагазьких релігійнізмів через посередництво православних та протестантських церков і караманлійської літератури, яку ці церкви розповсюджували. Караманлійські книги – це книги переважно православного релігійного змісту, які видавали для потреб тюркомовних грецьких поселень Малої Азії османською (турецькою) мовою, яка була змішана з елементами діалектів тих народів, які там проживали із застосуванням грецького алфавіту. Караманлійські книги почали видавати з початку XVIII століття і продовжували публікувати до перших десятиліть XX століття, коли тюркомовні грецькі поселення перемістилися з Малої Азії в Грецію, нараховуючи до того часу понад 600 видань [3, с. 467].

Релігійні тексти цих книг містять майже всі терміни арабського та перського походження. Оскільки мовне середовище, серед якого жили гагаузи, давало змогу розуміти ці релігійні терміни, не виникало потреби замінювати їх на тюркські чи на грецькі. Як наслідок, уся релігійна арабсько-перська термінологія не зазнала пуристських впливів та існує дотепер.

Дослідник Ніколаос Лука зазначив, що османи в своїх походах на Східні Балкани у другій половині XIV – першій половині XV століть, стали масово заселяти землі, а особливо Добруджу та інші території північно-східного краю півострова мусульман-

ським турецьким населенням з Малої Азії [2, с. 34]. Варто зазначити, що мусульманські турецькі народності заселяли в значних кількостях лише східну частину півострова, тоді як у Добруджі та на інших територіях північно-східного краю півострова вони сформували відтоді переважаючу більшість, принаймні, до другої половини XVIII століття. Залишається відомим той факт, що цей період став початком російсько-турецьких протистоянь, які змусили ці мусульманські турецькі поселення рухатися поступово на південні балканські землі та малоазійські землі Османської імперії, які були безпечнішими від нападів невірних та ворожої російської армії. Дослідник зазначив, що варто ще взяти до уваги переселення мусульманських турецьких поселень з Північно-Східних Балкан на південь. Ці міграції посилювалися після 1878 року, таким способом відбулося остаточне вигнання османів та обміну цих територій між християнськими тогочасними державами Болгарією та сусідньою християнською державою Румунією. З цієї причини та внаслідок масової колонізації цих територій болгарським та румунським населенням відповідно, мусульманські турецькі поселення на цих територіях Північно-Східних Балкан становлять невелику кількість.

Отже, у цьому дослідженні ми розглянули та проаналізували мусульманські терміни арабського та перського походження у системі релігійної термінології гагаузької мови, а також шляхи їхнього запозичення та особливості функціонування.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Етимологічний словник турецької мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nisanyansozluk.com/>
2. Николаос Л. Л. О происхождении народной религиозной и календарной терминологии наречий гагаузов Бессарабии / Л. Лука Николаос. – Кишинев, 2009. – С. 34.
3. Balta E. Karamanlılar: The Turkophone Orthodox Population in Cappadocia Great Ottoman-Turkish Civilization / E. Balta. – Ankara, Yeni Türkiye, 2000. – P. 467–471.

*Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017  
прийнята до друку 15.05.2017*

---

**ISLAMIC TERMS AND THEIR SEMANTIC FUNCTIONALITY  
IN RELIGIOUS TERMINOLOGY  
OF THE GAGAUZ LANGUAGE****Iryna YUZVYAK**

*Lviv Polytechnic National University,  
Department of foreign languages,  
2/4, Karpinskoho St., Lviv, Ukraine, 79013,  
e-mail: irina.yuzvyak@gmail.com*

The article refers to the research of the Islamic terms and their semantic functionality in religious terminology of the Gagauz language. Also, the researchers of the Gagauz language are considered, especially those of the genetic structure of the Christian terminology in the Gagauz language. In the article, the genetic structure of the Christian terminology is examined, and the cases and the ways of borrowings from Arabic and Persian languages are analyzed. However Christian terminology of the Gagauz language borrows just a few Islamic terms, though with different semantic nuances.

*Keywords:* Gagauz language, Christian terminology, borrowings, Islamic terms, Arabic language, Persian language.